

הרב שמואל זיו אברמוביץ

תוקפו של שטר

ראשי הפרקים

א. פתיחה

ב. שיטת הרמב"ם

1. מגילת אסתר - שטרות מדברי סופרים

2. נתה"מ וגר"ח - שטרי הקנאה ושטרי ראייה

3. לחם משנה - כר"ת, ראוי להגדה

ג. שיטת הרי"ף - שטרות היוצאים מתחת ידי בעל דין

1. רמב"ן - ראוי להנתן לבע"ד

2. נתה"מ - שטרות שהמעשה ניכר מתוכן

3. תומים - הרי"ף כרמב"ם

4. בית יוסף - הגדת עדים

ד. שיטת ר"ת

1. ש"ך, קצוה"ח - אילם

2. כנסת יחזקאל - דעת המתחייב

3. נתה"מ - נוסח שטר

ה. שיטת הרמב"ן

1. ש"ך - דעת המתחייב

2. קצוה"ח - נוסח שטר

א. פתיחה

פסק השו"ע (כח,יא): "העדים ששלחו עדותן בכתב לבי"ד אינו עדות דכתיב ע"פ שנים עדים מפיהם ולא מפי כתבם."

והוסיף הרמ"א: "וכן נוהגין ודלא יש מכשירין את העדים ראוי להעיד ואינם אילמים (טור בשם ר"ת)."

ובסעיף יב כתב: "חותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אע"פ שאין העדים קיימין כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין."

מסעיפים אלו עולה, שכשרות שטר היא מתקנה מיוחדת, שאל"כ היה פסול מדין מפיהם ולא מפי כתבם.

דברי השו"ע לקוחין מתוך דברי הרמב"ם ועליו הקשו שאלות רבות כדלקמן: אולם בעניין הכשרו של שטר מצינו כמה עקרונות:

א. דעת המתחייב.

ב. נוסח השטר – כתיקון חכמים וממילא חשוב השטר כמי שנתקיים עדותן בבי"ד.

ג. שטר כשר מדברי סופרים בלבד אבל לא מדין דאורייתא.

ד. כל שטר וכל עדות כשרה ופסול, של מפיהם ולא מפי כתבם הוא באילם.

קצוה"ח (כח,ו) הביא שיטות אלה בשם רש"י- ובעהמ"א, רמב"ן, רמב"ם ור"ת. אבל נראה כביכול שבשיטות הראשונים קיימים הסברים נוספים כלדקלמן שלא דווקא תואמים את דעת קצוה"ח.

ב. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות עדות (ג,ד) כתב:

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים שנאמר על פי שנים עדים מפיהם ולא מכתב ידן, אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר אף על פי שאין העדים קיימים כדי שלא תנעול דלת בפני לוי, ואין דנין בעדות שבשטר בדיני קנסות ואין צריך לומר במכות ובגלות אלא מפיהן ולא מכתב ידן.

ע"פ הרמב"ם מדאורייתא לא מועילה עדות בשטר כלל. אלא שחז"ל תקנו שסומכין על שטרות בדיני ממונות כדי שלא תנעול דלת בפני לווי, מה שאין כן מדאורייתא, משום שחשיב הדבר כעדות מפי הכתב.

מקור דברי הרמב"ם במסכת יבמות (לא,ב). הגמ' מקשה מדוע לא כתבו זמן בשטר קידושין ותירצה:

אב"א: משום דלא אפשר, היכי ליעביד? לינחה גבי דידה. מחקה ליה, לינחה גבי דידה - זמנין דבת אחותו היא ומחפה עליה, לינחה גבי עדים - אי דזכירי ליתו ליסהוד, ואי לא - זמנין דחזו מכתבא ואתו מסהדי, ורחמנא אמר: מפיהם ולא מפי כתבם. אי הכי, בגירושין נמי נימא הכי! התם להצלה דידה קאתי, הכא לחובה דידה קאתי.

א"כ רואים שהסיבה שלא כותבים זמן בשטר שלא יעידו מפי הכתב והוי עדות מפי כתבם ולא מפי העדים עצמם.

האריך בקושיותיו הרמב"ן בספר המצוות סוף שורש השני וז"ל:

וכבר השיבו עליו חכמי הדורות בזה תשובות גמורות אינן נעלמות מכל מבין עם תלמיד, מהן שאנו דנין בגיטין בעידי חתימה בלבד והאשה המוציאה לפנינו גט חתום מקיימין אותו בחותמיו ומתירין אותה להינשא על פי עדות השטר וזה דברי הכול. ומפורש אמרו בפרק השולח עדים והעדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם והקשו מפני תיקון העולם דאורייתא היא? דכתיב וכתוב בספר וחתום והעד עדים? אמר רבא לא נצרכה אלא לר' אלעזר דאמר עידי מסירה כרתי תקינו רבנן עידי חתימה דזימנן דמייתי סהדי אי נמי דאזלו למדינת הים עשו הלימוד הזה שלמדו מן המקרא וכתוב בספר וחתום והעד עדים דאורייתא. ומה שאמרו קיום שטרות דרבנן כוונתם בו הפך דברי הרב לומר דמן התורה בלא קיום דנין...

גם הב"י בסימן כח הקשה על הרמב"ם וז"ל "אבל קשה לי עליו (על הרמב"ם) דאמרינן בכמה דוכתי (כתובות כא, כח) דקיום שטרות מדרבנן אלמא מדאורייתא עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בב"ד ולא בעי קיום וצ"ע."

1. מגילת אסתר - שטרות מדברי סופרים

בעל מגילת אסתר תירץ את קושיותיו של הרמב"ן. הוא ביאר, שכונת הרמב"ם באומרו ששטרות דרבנן, היא שאכן מדברי קבלה מקבלים עדות בשטר אולם מדאורייתא דווקא בעינן פי העדים ומה שכתוב בנביא ירמיה "יש לנו לומר שהוא תקנתם".

ומה שאמרה הגמ' "דאורייתא היא"? כוונתה: "לאו דווקא שיהא דאורייתא אלא כלפי שאמר במתניתין שהיא תקנת ר"ג או שאר חכמים אחרים מקודם ר"ג לפי גרסת תוס' לכן אמר והא מימי ירמיה שקדם לכלם היה ואל יקשה בעיניך כי לשון זה מדאורייתא לא יהיה פירושו תורה ממש שהרי יש כדומה אליו בתלמוד."

והוסיף המגילת אסתר על דברי הרמב"ן, שהקשה שעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד, שמשמע שמה"ת הוא נידון בעדות שבשטר אין זו כוונת הדברים, שיש לדון ע"פ עדות השטר עצמו כאילו העידו

בבי"ד אלא "לומר שהעד אשר העידו בשטר הוא קיים שלא יוכלו לחזור בו או לשנות ממנו מאומה בבואם לפני הבי"ד להעיד רק צריך שיעידו בפיהם כאשר כתוב בשטר ממש בלי תוספת וגרעון אחרי שחתמו כאן שמותם".

ובאותה דרך תירץ וביאר את שאלת הרמב"ן¹ והרי קיום שטרות מדרבנן? שאין הכוונה שעדות השטר תועיל ללא עדות אלא הכוונה היא "שמה"ת לא היה צריך לקיים כדי שלא יחזרו בהם ממה שהעידו, דעדים החתומין על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד ששוב אינם יכולין לחזור בהם אבל רבנן תקינו לקיימו".

ע"פ מגילת אסתר יוצא שדברי הרמב"ם כוונתם:

מדאורייתא בעינן מפייהם ולא מפי כתבם. כדי שלא תנעול דלת בפני לווין תקנת נביאים היא שתתקבל עדות בשטר ומה שהועיל חתימת העדים משום שנחשבת כמי שנחקרה עדותן בב"ד היינו שהעדים לא יוכלו לחזור ולשנות מהדברים הכתובים בשטר. אבל לעולם לא מועילה עדות בשטר.

2. נתה"מ וגר"ח - שטרי הקנאה ושטרי ראייה

הגר"ח (עדות ג, ד) כתב אופן אחר בהסבר דברי הרמב"ם וס"ל שפשיטא שגם לרמב"ם מהני שטר וכדעת כל הראשונים, כאשר נכתב מדעת המתחייב, אלא שיש הבדל בין עדות בכתב שפסולה, לעדות בשטר שכשרה. בכלל עדות בכתב שפסולה, כל שטרי ראייה משא"כ שטרי חלות שהם כשרים מדאורייתא. אלא שאת שטרי הראייה רבנן הכשירו משום נעילת דלת בפני לווין. וז"ל:

האומנם כי גם לדעת הרמב"ם הרי עיקרן של שטרות הוא רק במה שנעשה מדעת המתחייב וכדעת כל הראשונים אבל מ"מ זהו דין בפני"ע דלא חייל דין שטר רק היכא שנעשה לקניין. וע"כ כל שטרי ראייה אף דנעשו כדין שטרות מ"מ זהו דין בפני עצמו דלא חייל עליהו דין שטרות והווין רק עדות בכתב ופסולים משום מפי כתבם ורק מדרבנן הוא דעדותן מתקיימת ונוהג בהן דין שטרות אבל אה"נ דשטרי מעשה וקנין גם לדעת הרמב"ם הם מדין תורה ומועילין בין לגמר מעשה ובין לעדות ומיושב היטב דעת הרמב"ם.

¹ בעל מגילת אסתר הוכיח דבריו מתוך קושיא על הסברו של הרמב"ן שאם כדבריו שהשטר הוא טוב ללא קיום מדאורייתא, מה שייך תקנת קיום כדי שלא תנעול דלת בפני לווין שהרי יותר ישמחו הלווין בכך שאין הם צריכים לקיים שכן השטר טוב כבר מעת החתימה.

והוסיף לבאר שם שבעדות ישנם מספר עניינים. דברים הקשורים לעצם העדות ודברים הקשורים לקבלת והגדת העדות כגון קבלת עדות ביום ולא בלילה וכן מפייהם ולא מפי כתבם. והתורה כשהכשירה שטרות קבעה שאין צורך בעדות שבשטר דברים הקשורים לקבלת עדות אבל דברים הקשורים לעצם העדות צריך גם בשטרות. אבל לפי הקשה הרי דרישה וחקירה צריך גם בשטרות שכן זהו דבר הקשור לעצם העדות, וא"כ מדוע מבואר שגט ללא זמן כשר? וכן הגמ' ביבמות אומרת שאין כותבין זמן בקידושין והרי זהו דבר הכרחי לדו"ח ואם שטרי קנין הינם מדאו' מדוע לא בעינן זמן? ותירץ "אלא ודאי דנהי דדרישה וחקירה הוי דין בעצם העדות אבל מ"מ כל זה הוא היכא דעדותן צריכה להתקבל אבל בלאו הכי לא בעינן כלל דו"ח בעדותן וא"כ בשטרות דלית בהו דין קבלת עדות ממילא דלא בעינן בהו דו"ח וכמו שנתבאר."

אבל בשטרי ראייה הדינים הקשורים לגבי העדות עדיין הכרחיים ולכן מפייהם ולא מפי כתבם זהו דין נצרך מדין תורה אלא שעשו תקנה בשטרות שלא תנעול דלת. וכן הגמ' לגבי שטר חוב כשהקשתה שבעינן דו"ח שאלתה היתה שמדין תורה בשטרות ראייה צריך דו"ח וביררה הגמ' שגם דו"ח לא צריך מדין דרבנן אבל דברים אחרים בגדר עצם העדות עדיין צריך כגון זכירת העדים את העדות הכתובה בשטר כמש"כ הרמב"ם הלכות עדות (ח,ד) וז"ל:

הואיל והדבר כן שטר שיצא לבית דין ובאו עדים ואמרו כתב ידינו הוא זה אבל מעולם לא ידענו עדות זו ואין אנו זוכרים שזה לזה מזה או מכר לו, לא נתקיים השטר והרי הן כחרשים עד שיזכרו עדותן, וכל מי שאינו דן כן לא ידע בדיני ממונות בין ימינו לשמאלו.

נתה"מ (כח,ז) כתב בעניין זה לחלק בין שטרי אקנייתא לשטרי ראייה ששטרי אקנייתא גם לרמב"ם הינם מדאורייתא משא"כ שטרי ראייה שאין עדותם עדות מדאורייתא אלא מדרבנן. וסיבת הדבר כתב הנתיבות משום ששטרי אקנייתא אין עדותם על גמר המעשה שהרי גט שנכתב ונחתם בפני עדים נמסר לבעל, והעדים עצמם אינן יודעים כלל ממעשה הגירושין, אם נעשה או לא. ולכן נחשבת עדות השטר על הגירושין כהגדה מחוץ לבי"ד ואין כאן חסרון של מפייהם ולא מפי כתבם. ואם האישה מוציאה את הגט מתחת ידה הרי היא מגורשת משום שאנן סהדי שבעלה גרשה. משא"כ בשטרי ראייה שהעדות היא על עצם המעשה ועל זה צריך עדות של הגדה בבי"ד המצריכה עדות מפייהם ולא מפי כתבם. נפק"מ בדבר זה הוא אדם שקידש אשה בממון

וכתבו ע"כ שטר ראיה ממילא שטר זה הינו על עצם הדבר ולא חשוב כשטר אקנייטא ולכן יכלל בשטר זה דין מפיהם ולא מפי כתבם.

3. לחם משנה - כר"ת, ראוי להגדה

הלחם משנה (עדות ג,ד) כתב בדעת הרמב"ם דרך אחרת והיא שהרמב"ם סובר כשיטת ר"ת בתוס' שכל מה שכתבה התורה מפיהם ולא מפי כתבם היינו אדם הראוי להגדה להוציא אלם שאינו ראוי להגדה או במצב שהעדים חתמו בשטר ומתו. אבל כל עוד העדים החתומים חיים, השטר יכול לשמש כעדות גמורה ולא זו בלבד אלא שגם ללא שטר יכולים העדים לכתוב עדותם² על דף ולשולחה לבי"ד. ומה שכתב הרמב"ם שעדות השטר מועילה רק מדברי סופרים כוונתו היא דווקא כאשר העדים מתו כבר או שאינם זוכרים עדותם ואין יכולים להעיד בפיהם ממילא עדותם נחשבת מפיהם ולא מפי כתבם. וחכמים בדיני ממונות הקלו במקרה זה. וז"ל:

ולי נראה... ורבינו סובר כר"ת דמן התורה אדם שולח עדות לבי"ד וכן מהני שטר מה"ת היכא שהעדים קיימים וזוכרים העדות או שולחים עדותם לבי"ד. ומה שדקדק שם הטור מדברי רבינו שכתב הרי שלא התירו אלא לחתום בשטר י"ל דמ"ש רבינו מדברי סופרים הוא דחותכין ע"פ עדים שבשטר אע"פ שאין העדים קיימים כלומר שאין ראויים להגיד דכבר מתו דאז מה"ת אינו מועיל שטר ותיקנו רבנן דמהני אבל כל זמן שהעדים קיימים וזוכרים עדותם שיכולים להגיד בפיהם דמהני כדברי ר"ת.

סיכום שיטת הרמב"ם

מגילת אסתר – מדאורייתא צריך עדות מפי עדים עצמם.

מתקנת נביאים שטר מועיל במילי דרבנן. נעשה כמי שנחקרה עדותן בבי"ד משמעוהו שאין העדים יכולים להכחיש הכתוב בשטר ואם לא אמרו כנאמר בשטר עדותם עדות מוכחשת.

² לקמן בדעת הרי"ף תובא דעת התומים, שכתב כלח"מ בדעת הרמב"ם אלא שהוסיף ששיטת הרמב"ם חלוקה מדעת ר"ת בכך שהתקנה של חכמים היתה רק על מצב שמתו העדים משא"כ כאשר העדים שכחו עדותם שאז העמידו על דין תורה והם חייבים לזכרה ואלי"כ הוי מפי כתבם.

נתה"מ והגר"ח - שטר אקנייתא מועילים מדאורייתא גם לשיטת הרמב"ם. שטרי ראייה פסולים מדאורייתא משום מפיהם ולא מפי כתבם. והקלו חכמים במילי דרבנן שלא תנעול דלת בפני לווים.

לחם משנה - כל השטרות והעדויות הכתובות מועילות מדאורייתא. אולם כאשר העדים מתו או שאינם זוכרים עדותם השטר פסול מדאורייתא והקלו חכמים שלא תנעול דלת בפני לווים.

ג. שיטת הרי"ף - שטרות היוצאים מתחת ידי בע"ד

ביבמות (לא, ב) (הובא לעיל) מקשה הגמ' מדוע לא כתבו זמן בקידושין?

ומתרצת בתירוצה השני שסיבת הדבר היא שאם תזנה עליו אשתו והשטר בידה, תמחק את הזמן. ואם נניח את השטר ביד הבעל הוא ימחוק במקרה שאישתו היא בת אחותו ואם נניח את השטר בידי עדים העדים עלולים להעיד מתוך הכתב על אף ששכחו העדות, והתורה אמרה מפיהם ולא מפי כתבם.

משמע שעדות השטר פסולה משום מפיהם ולא מפי כתבם.

מקשה הרי"ף והרי הגמ' אומרת נאמן אדם לומר כתב ידו של אבא וכו' וא"כ רואים ששטר מועיל?

ומתוך הרי"ף שיש לחלק בין כתב היוצא מתחת ידי העדים לכתב היוצא מתחת ידי בעלי הדין. שכתב היוצא מתחת ידי העדים הינו עדות הנעשית מפי כתבם משום שיתכן וישכחו העדות ויעידו מתוך הכתב ועוד שכל עוד השטר בידם יכולים הם לחזור בהם ולכבוש השטר משא"כ עדות היוצאת מתחת ידי בעלי הדין שאז העדים אינם יכולים לחזור בהם. וא"כ נחשב הדבר כאילו נחקרה עדותן בבי"ד. ומוסיף הרי"ף שעדות בשטר תקף שהרי מקרא הוא "שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד העדים".

א"כ מתבאר שמפיהם ולא מפי כתבם שייך דוקא במקום שאין שטר אבל המגדיר מהו שטר, מדברי הרי"ף בפשוטם יוצא, כאשר השטר יוצא מידיהם של בעלי הדינים. וסיבת הדבר היא משום שכשהשטר יוצא מתחת ידם השטר נעשה כמי שנחקרה עדותו בבי"ד. בספר הזכות כתב הרמב"ן על קושיות הראב"ד, שהקשה על הרי"ף והרי אנו רואים שישנם שטרות שהעדים נותנים אותם רק לאחר זמן מרובה עד כדי העמדה בדין וא"כ מדוע אנו סומכין עליהם, והרי העדים כבר לא זוכרין את הכתוב? וא"כ ע"פ הרי"ף

הוי מפי כתבם וזו תמיהה גדולה? ותירץ הראב"ד, שכל שטר שאפשר למוסרו לבעלי הדין אע"פ שלא מסרוהו נחשב לשטר אפילו לא נמסר עד העמדה בדין.

1. רמב"ן - ראוי להנתן לבע"ד

והרחיב הרמב"ן, שכוונת הראב"ד שזהו ביאור דברי הרי"ף והוסיף שגם כאן בשטרי קידושין מדובר שמסר השטר לאישה. וא"כ היו העדים כמו שלישי וא"כ מדוע שלא יועיל השטר? אלא ודאי כוונת הרי"ף, ששטר זה אע"פ שיצא מידי האישה לא נעשה כמעשה שטר אלא שנכתב לפנקס וזכרון דברים בעלמא וממילא לא מועיל כלל עצם זה שהשטר הגיע לידי האישה ומידה יצא לידי העדים.

ובחידושו על הש"ס ביאר יותר, ששטר זה של קידושין, מכיוון שאין האישה יכולה לעכב השטר ברשותה לכן נחשב כזכרון עדות בשטר ואין זה שטר כלל. משא"כ שטר אחר שיש באפשרות בעל השטר לשמרו ולכן גם אם העמידו ביד שלישי נחשב הוא כשטר.

ע"פ דברי הרמב"ן מבואר, ששטר שאינו יכול להנתן ליד האישה או כל שטר אחר שלא יכול להיות ביד בע"ד אינו מקבל תוקף שטר. וכל עדות שתנתן רק ע"י עדי השטר הוי מפי כתבם ופסול. משא"כ בשטר אחר שעקרונית היה יכול להנתן ליד בע"ד אלא שמבחינה טכנית לא ניתן לידם נחשב הדבר כאילו ניתן ולא הוי מפי כתבם.

הב"י בסימן כח הקשה על דברי הרמב"ן, שחילק בין שטר שניתן לידי הלווה, שמשמע שאם יקויים יחשב כשטר, לשטר אחר היוצא מתחת ידי העדים, שגם אם יקויים לא יחשב כשטר. וכתב שמדברי הרי"ף לא משמע שישנה חלוקה בין שטר לשטר וז"ל: "ותמיהא לי מילתא דמשמע דאין חילוק בין שטר לשטר כלל שהרי כתב ומהאי טעמא מקיימין לשטרא בחתימות ידי סהדי וכו' אלמא דאי הוה תחות ידי סהדי לא היה מקיימין ליה אי לא דכירי וצ"ע."

בשו"ע (מו, לה) פסק וז"ל:

חתם בשטר עד שלא נעשה חתנו, ונעשה חתנו, הוא אינו יכול להעיד על כתב ידו, אבל אחרים מעידים שמכירים חתימתו, אפילו לא ראוהו עד שנעשה חתנו. ויש מי שאומר דהיינו דוקא כשהשטר יוצא מתחת יד אחר, אבל אם יוצא מתחת יד העדים, לא.

והקשה קצה"ח בס"ק יח כיצד יתכן שפסק השו"ע שמבוסס על דברי הרי"ף הנ"ל שאם השטר יוצא תחת ידי העדים עצמם והעדים קרובים, הרי השטר פסול שכן הרמב"ן ביאר את שיטת הרי"ף שכל שטר שאפשר למוסרו לבע"ד גם אם לא נמסר חשוב כמסור וא"כ מדוע שהקרוב יפסול שטר זה?

2. נתה"מ - שטרות שהמעשה ניכר מתוכן

מתוך כך נתה"מ ביאר את דברי הרי"ף בצורה אחרת. לדעתו כוונת הרי"ף היא, ששטר הקנאה שכל דבריו נכרים מתוך השטר הוי דבריו כמי שנחקרה עדותן בפני ב"ד ולכן גם אם השטר יוצא מתחת ידי העדים השטר הינו כשר, שהרי כולן יודעין מתוך השטר שפלוגי חייב לפלוגי מש"ה "הוי הגדה שבשטר הגדה גמורה" משא"כ שטר שאינו שטר הקנאה ודבריו אינם נכרין מתוכו שאכן קוימו לא חשוב שטר עד שיצא מתחת ידי בע"ד. וה"ה שטר קידושין היוצא מתחת ידי העדים, שאין אנו יודעים אם אכן פלוגי קידש האישה או לא אפילו כבר נתקדשה בו אם יוצא מתחת ידי העדים לא נחשב כהגדת עדות מכיוון שא"א לדעת מתוכו אם נעשה המעשה או לא. וממילא, אם שכחו העדים את המעשה הוי דבריהם מפי כתבם. אלא שהוסיף, שעל עצם הקידושין אין חשש שיעידו כשלא יזכרו משא"כ לגבי הזמן, שגם אם יזכרו את הקידושין יש חשש שיעידו על הזמן מתוך הכתב ועל זה יש חסרון של מפייהם ולא מפי כתבם. ולכן נקטה הגמ' את ענין הזמן ולא את ענין עצם הקידושין.

ואל דבריו אלה כיוונו הרמב"ן והראב"ד. אלא ששאלו, שמכיוון שהשטר היה כבר ביד האישה מדוע לא חשיב כאלו נחקרה עדותן בב"ד בשעת מסירה לאישה. על כך תירצו, שאין זה שטר ראיה, שכן מתוך השטר א"א להוכיח כלום לגבי המעשה ומסיק הנתיבות שממילא מבוארים דברי הב"י בס' מו סעי' לה, שכן בסעיף זה מדובר בשטר שאינו שטר הקנאה והעדויות אינה ניכרת מתוך הכתב ומכיוון שהשטר לא נמסר עד שנעשה חתנו ממילא בטל השטר, ככל עדות של קרוב ולכן נפסל השטר.

3. תומים - הרי"ף כרמב"ם

התומים (מו, לח) ביאר את שיטת הרי"ף ע"פ שיטת הרמב"ם. הרמב"ם סובר, ששטרות מועילים מדאורייתא ופסול מפייהם ולא מפי כתבם שייך כאשר מתו העדים. וכדי שלא תנעול דלת הכשירו עדות שטרות אף כאשר מתו העדים. אך אם העדים חיים צריך שיזכרו עדותם ואם שכחוהו השטר ייחשב כמפי כתבם. כך משמע מדברי הרמב"ם (עדות ח, ד):

הואיל והדבר כן שטר שיצא לבית דין ובאו עדיו ואמרו כתב ידנו הוא זה אבל מעולם לא ידענו עדות זו ואין אנו זוכרין שזה לזה או מכר לו לא נתקיים השטר והרי הוא כחרש עד שיזכרו עדותן... אבל אם היה כתב ידן יוצא ממקום אחר או שהיו עדים שזהו כתב ידם מקיימין את השטר ואין משגיחין על דבריהם שאמרו אין אנו זוכרין עדות זו שמא חזרו בהן וזה שאמרו אין אנו זוכרין כדי לבטל השטר וכו'.

לכן חילק הרי"ף בין שטר היוצא מתחת ידם ליוצא ממקום אחר, שאם כתב ידם יוצא מתחת ידם ממילא יש להם מיגו שאינן זוכרים את הכתוב בשטר, שכן בעצמם יכלו לשרוף את השטר וממילא לא היתה כל עדות ולכן נאמנים גם באמירת שכתנו. ומכיון שהם נאמנים לומר שכתנו ממילא קבלת עדות הכתובה בשטר משמעותה עדות מפי כתבם ולא מפיהם. אבל כאשר השטר יוצא מתחת יד בעלי דין או ממקום אחר, אין נאמנים לומר שכתנו, שהרי יכול להתקיים ע"י עדים אחרים וכן אין להם מיגו לומר שאינם זוכרים הכתוב בשטר.

ובכך ביאר מדוע הגמ' נקטה דוקא שאין להניח השטר בידי העדים שמא לא יזכרו (משום שאז יהיה להם מיגו) ולא נקטה הגמ' שמא ימותו העדים ואז יהיה בטל שטר קידושין למפרע ותהיה בעילתו בעילת זנות, שכן לפי הבנת ה"ב"י ששטר חשיב שטר רק כאשר הוא יוצא מתחת ידי בע"ד לא היה צריך להעמיד במצב שהשטר יוצא מידי קרובו (חתנו) על מנת לפסול אלא היה אפשר להעמיד גם במות העדים וממילא יהיה בטל השטר. ועוד קשה, שבכמה מקומות בש"ס נקט אב"י שעדיו בחתומיו זכין לו, וא"כ חלות השטר היא מעת החתימה ולא מעת יציאת השטר מידי העדים³ אלא שלפי דברי התומים מובן מפני שכל עוד העדים מחזיקין בשטר יש להם מיגו לגבי הכתוב בשטר ונאמנים לומר שכתנו הוי מפי כתבם משא"כ כשאין השטר תחת ידם.

ומתוך דברים אלה מתבאר, שהתומים ביאר את דברי הרי"ף אחרת מפשט דברי הבית יוסף וחברם עם דברי הרמב"ם.⁴

³ עיין בקובץ זה מאמרו של הרב צביר קופר בענין עדיו בחתומיו זכין לו (הערת המערכת).
⁴ ועיין בדברי התומים (כח, טז), שביאר שלשיטת הרמב"ם שטרי קנין מועילים מדאורייתא לענין חלות הענין אבל לא לענין הראיה, שבמקרה כזה נצטרך את העדאת העדים וז"ל: "... וכך רצון התורה שהכשירו של גט, שאם עדים חתומים הרי הוא מספיק לגרשה וזולתו לא, אבל אין זה ענין לעדות המועיל לברר הדבר...". אולם אח"כ כתב ששטר אכן מועיל מדאורייתא כל עוד העדים זוכרים אלא שאם אינם זוכרים לא נאמנים אח"כ כתב ידם יוצא מתחת ידיהם וכאשר העדים מתים זוהי תקנת חכמים שיועיל השטר ע"כ.

4. בית יוסף - הגדת עדים

המהדיר על הריטב"א (בהוצאת מוסד הרב קוק) ביאר, שהב"י ס"ל כהרמ"ה בדעת הרי"ף, וכל עוד השטר לא יצא מידי העדים לא נגמרה הגדתן של העדים בשטר משום שהשטר ניתן להשרף ע"י העדים ורק כאשר השטר יוצא מתחת ידיהם אז תגמר הגדת השטר ולכן השטר חשיב שטר רק כאשר יצא ממש מתחת ידיהם.

ובאותו ענין כתב בהוספות על מילואי חושן וצ"ח שבין הרמב"ד את דברי הרי"ף כפשוטם ולא כמו שכתב הרמב"ן לתרץ את הרמב"ד עם דברי הרי"ף.

אבל מ"מ נראה שברגע שניתן שטר הקידושין אכן האישה תהיה מקודשת אף אם נתן את השטר לאחר מכן לעדים אלא שלענין שטר ראיה הגדת השטר לא תגמר משום שהיא יוצאת מתחת יד העדים.

סיכום שיטות הרי"ף

פשט שיטת הרי"ף – שטר היוצא מתחת ידי העדים – לא חשיב שטר. שטר שאינו יוצא מתחת ידי העדים אלא מידי בעלי הדינים – חשיב שטר.

שיטת הרמב"ן בדברי הרי"ף – אף שטר הראוי להינתן לבעלי הדינים חשיב שטר גם אם נמצא עדיין תחת ידי העדים.

שיטת הנתיבות – שטרות שכל המעשה ניכר מתוך השטר גם כאשר יוצא מתחת ידי העדים חשיב שטר. אבל שטרות שאין המעשה ניכר מתוך השטר כגון שטרי קידושין כאשר הם יוצאים מתחת ידי העדים לא חשיב שטר.

שיטת התומים – הרי"ף ס"ל כשיטת הרמב"ם לפיו שטרות היוצאים מתחת ידי העדים, מכיוון שיש להם מיגו, נאמנים בטענת שכחנו וממילא הוי מפי כתבם משא"כ כאשר כתב ידם יוצא ממקום אחר שאין נאמנים.

שיטת הב"י – רק כאשר השטר יוצא מתחת ידי העדים נגמרת הגדת השטר.

ד. שיטת ר"ת

1. ש"ך, קצוה"ח - אילם

שיטת ר"ת (הובאה בתוס' במסכת ב"ב לט,ב) – שכל מה שאמרה התורה מפיהם ולא מפי כתבם בא למעט אילם שאינו יכול לדבר אבל כל שראוי

לדבר אלא ששלח עדותו בכתב, עדותו עדות. ואין חילוק בין עדות לשטר כלל. וז"ל התוס' "ועוד אומר ר"י ששמע מן ר"ת שנוהגים לשלוח העדים עדותם באיגרת לב"ד וחשיב עדות והוא דדרשינן בספרי מפיהם ולא מפי כתבם לא אתא אלא למעוטי דוקא אלם שאינו בר הגדה אבל ראוי להגדה אין הגדה מעכבת בו".

אלא שקשה על דבריו מה שאמרה הגמ' בכתובות (כ,א) "ת"ר: כותב אדם עדותו על השטר, ומעיד עליה אפילו לאחר כמה שנים". כלומר, שאסור לאדם להגיד עדותו אא"כ זוכר והרי לשיטתו מספיק אדם שראוי לומר.

ומתוך תוס', שכוונת הגמ' שמדובר שהעד מעיד בב"ד ללא כתב ידו ולכאורה מדובר שאין הוא מעיד שכך כתוב בשטר שא"כ זו עדות טובה אלא שמעיד בסתם שכך קרה אע"פ שאין לו שטר וזו אינה עדות הרי לא זוכר המקרה, ולכן אמרה הגמ' שצריך לזכור המקרה. ומתוך תוס' תירוץ נוסף שאכן כתב ידו בב"ד אלא שעד אחד חתום עליה וע"א לא חשיב עדות כלל לכן לא מתקבל שטר זה.

כאשר העיד העד בכתב ונשתתק, כתב הש"ך (מו,צג), שלפי ר"ת השטר הוא שטר לא טוב משום שאינו ראוי להגדה כבר וזהו פסק השו"ע (מו,לו). דברי הש"ך הובאו כקושיא על דברי השו"ע, שפסק כאן כר"ת ובמקומות אחרים פסק כשאר הראשונים.

2. כנסת יחזקאל - דעת המתחייב

ועל כך ביאר הכנסת יחזקאל⁵ חו"מ סי' פב את שיטת ר"ת באופן אחר, וז"ל:

אמנם לזאת יחרד איש דלא אישתמיט חד מן הפוסקים להשמעינו דאילם פסול לחתום בשטר וגם הטור לא גילה רק דרך רמז בנעיונות לשונו חתם כשהיה בריא ודקדק מיניה הש"ך דאילם פסול לחתום ובשו"ע לא נזכר. גלל כן אומר אני במחילה מעצמות קודש הש"ך, לא כן הדבר, כי אם אלם רשאי לחתום בשטר אף לר"ת מטעם רב כמ"ש הרי"ף כיוון שמסרו ללוה או מאחר שבציווי לוח חתמו כמ"ש בעה"מ.

⁵ דברי הכנסת יחזקאל הובאו ע"י קצוה"ח בסימן מו. אולם קצוה"ח עצמו נקט שפסול אילם הוא פסול עצמי בגדרי עדות ואינו נוגע לסוגית מפיהם ולא מפי כתבם. וז"ל: "ומה ששיירתי דרך לעצמי הוא זה, דודאי אלם פסול בחתימת השטר וכדמשמע מדברי הטור (סעיף ל) דכתב חתם כשהוא בריא, אלא דאין פסולו משום מפי כתבם אלא הוא פסול הגוף, והוא מברייתא פרק מי שאחזו (גיטין עא,א) אם לא יגיד (ויקרא ה,א) פרט לאלם שאינו יכול להגיד וע"ש".

אמנם אם בתחילת חתימת השטר היה אלם ואז כיוון שמסרו ללוה או בצווי חתם ועשהו הלווה עד והכשיר אותו הוי כוחו כנאמן עלי פסול ואז גם עתה כשבא לקיים חתימתו אף שעל מנה שבשטר מעיד יכול להעיד כי כבר קבלוהו הלווה על עצמו להיות נאמן בעדות זו משא"כ כשהיה בריא בעת חתימת השטר צריך אחרים להעיד על חתימתו ודוק, לפ"ז שטר שחתם אילם כשר וגם יצא לנו מזה באם חתם כשהיה אילם מעיד בעצמו על חתימתו וזה לענ"ד ברור.

ועפ"ז יוצא, שר"ת לא ס"ל סברא בפני עצמה כנגד שאר הראשונים אלא סובר כשיטתם והלימוד מפיהם ולא מפי כתבם בא לומר, שאילם פסול להעיד על חתימת ידו כאשר חתם בהיותו בריא אבל אם חתם בהיותו אילם מכיון שהלווה קיבלו עליו, ממילא רשאי גם להעיד על כתב ידו בחתימה וע"ז לא נאמר מפיהם ולא מפי כתבם.

3. נתה"מ - נוסח שטר

נתה"מ (לט,ו) הביא דברי הש"ך, שר"ת ס"ל כדיעה השניה בתוס' והיא: "ועוד אומר ר"י לא בעינן דעת שניהם והכא היה יכול להביא שטרו אם היה כתוב כתיקון שטרות..." א"כ סבירא ליה לר"ת שצריך נוסח השטר כלומר שטר מתקבל גם לא מפי כתבם כל עוד נכתב כתיקון שטרות – "נוסח שטר".

וז"ל נתה"מ: "והנה זה פשוט שאף לר"ת דמכשיר מפי כתבם במי שאינו אלם מ"מ אין עדותן נגמר עד שבא הכתב לפני ב"ד דבשעת כתיבה שכותבין חוץ לבי"ד לא עדיף ההגדה מפי כתבם מהגדה בפיהם כשמגידיים חוץ לבי"ד אין בו ממש".

ולכן אם כתבו העדים חוץ לבי"ד ונשתתקו לפני שבא השטר לבי"ד או שכחו גם לר"ת פסול. משום שכל עוד לא הגיע הכתב לבי"ד לא הוי כמי שנחקרה עדותן בבי"ד וכהגדה בבי"ד. וכל זה דוקא בעדות שכתבו העדים מעצמם אבל שטר שנכתב כתיקון חכמים הרי הוא כמי שנחקרה עדותן בבי"ד כבר בשעת חתימה.

סיכום שיטת ר"ת

מפיהם ולא מפי כתבם – דובר רק באילם שאינו מדבר אבל כל שאר העדויות ושטרות מתקבלות. קצוה"ח (כח,ו), לח"מ (הובא בדברי הרמב"ם), ש"ך.

כנסת יחזקאל - ר"ת ס"ל שבעינן דעת המתחייב או כהר"ף שהשטר יצא מיד הלווה השטר כשר לעדות ואף לקיים חתימתו. חתם בריא ונשתתק פסול לעדות מדין מפייהם ולא מפי כתבם.

נתה"מ - ר"ת סובר שצריך נוסח שטר ובמצב כזה השטר כשר. עדות בכתב כשרה רק כאשר הגיע לבי"ד וקויימה. אם כתבו עדות בשטר ונשתתק או שכח ואח"כ הובא לבי"ד הוי מפי כתבם ופסול.

ה. שיטת הרמב"ן

1. ש"ך - דעת המתחייב

בעל המאור (יבמות ט בדפי הרי"ף) כתב תירוץ נוסף על כך ששטרות מועילים אע"פ שאמרינן שבעינן מפייהם ולא מפי כתבם ז"ל:

ולי נראה דהפירוק הנכון כך מפי כתבם הוא שפסולה עדותן אבל מפי כתבו לא וכל שטרי הלוואה ומקח וממכר הלווה והמוכר הוא שמצוה את העדים ואמר כתבו וחתמו וכן גיטי נשים ואין זה מפי כתבם אלא מפי כתבו... אבל היכא דכתבי מנפשיהו בשטר שצריך לומר כתובו ולא אמר כתובו הוא ודאי מפי כתבם הוא.

וכן כתב תוס' כתובות דף כ בשם ר"י וז"ל:

"וי"ל דלא חשיב שטר אלא כשעשוי מדעת שניהם מדעת הלווה שהוא חייב אז חשיב שטר אבל הכא⁶ כשכתוב שלא מדעת הלווה לא חשיב שטרא".⁷

אולם הרמב"ן במלחמות ביבמות, על דברי בעהמ"א הנ"ל השיג על דבריו וז"ל:

אמר הכותב זרוק חוטרא אאורא אעיקריה קאי שזה הפירוק יצא מכלל פירוקו דרבינו ז"ל וחוזר אליו שאם כן לינחיה גבי עדים ולייתו כתבא לבי דינא ונידון בו מפי כתבו שהרי אם תיקנו זמן בקדושין מדעת שניהם הוא כותבו או מדעת מקדש...אלא צריך הוא לפירוש רבינו הגדול ז"ל שכיוון שאין הזמן בשטר עושה מעשה שטר אלא ביוצא מתחת ידי עדים

⁶ לגבי מחאה.

⁷ וכן היא דעת הרשב"א בתשובותיו (א' רט): "ועל עדות שאמרת אם מקבלים מפי כתבם אין עדות שבשטר עדות אלא בשטר שנעשה מדעת המתחייב כשטר מקנה. אבל כל שטר שלא נעשה מרצון המתחייב אינו אלא פנקס בעלמא ומפי כתבם ולא מפייהם הוא זה."

מפי כתבם הוא ואע"פ שודאי יצא מתחת ידם בשקידש בו את האישה ואח"כ הפקידתו אצלם אין זה דומה לשטר שביד שלישי דכיוון דברשות אחרים אינו משמש כלום אלא אהימנותא דעדים סמכינן וברשותן של עדים הוא צריך להיות מונח אינו אלא כשטר משמוש שכתבוהו עדים לדוכרן פתגמי דהו באנפייהו וזה פירוש לפירוש רבינו הגדול.

הרמב"ן כתב שלא די בתירוץ זה של דעת המתחייב, משום ששם מדובר שהשטר קידושין ניתן כבר לאישה מדעתה והיא נתנה את השטר לעדים/שליש וא"כ מה אכפת לן שאין הם זוכרים? שיכתבו זמן בכל מקרה שהרי השטר מ"מ נכתב ע"פ האישה (המתחייב) ויגישו השטר לבי"ד?

ומתוך כך הסביר יותר את דברי הרי"ף. וא"כ רואים שס"ל כהרי"ף שצריך שטר הראוי להנתן לאחד מבעלי הדין ולא נקט כבעל המאור שצריך דעת המתחייב.

אבל מצד שני הרמב"ן עצמו הביא את הסברו של בעהמ"א במסכת ב"ב (קעא,א) ד"ה עדים וז"ל:

ויש לפרש שאינן [העדים] חוזרין ועושין שליחותן [לכתוב שטר שני] משום דהוה מפיהם ולא מפי כתבם. דכל שטר שכתבוהו מעצמן ולא בשליחות בעל דבר מפי כתבם הוא.

וכ"כ בספר המצוות: "אבל מה שאמרו מפיהם ולא מפי כתבם אינו בשטר שבעל דבר כותבן כגון: גיטין וקידושין, והלוואות ומכירות."

וצריך לומר שלגבי כתיבת זמן בקידושין לא מספיק סיבת בעהמ"א אבל אמת הדבר ששטר הינו מוגדר ע"י כך שיש דעת המתחייב בענייני הלוואות וכדומה וכן משמע מהש"ך (לט,ט) וז"ל: "לעניין דינא נראה עיקר כפירוש הראשון של ר"י שהוא בשטת הרשב"א דכל שלא נכתב מדעת שניהם הוי מכתבם ולא מפיהם ופסול לגמרי ולא הוי עדות כלל. וכן דעת הרז"ה בס' המאור פ' די אחין וגם הרמב"ן בס' מלחמות שם נראה עמו בזה ומשמע שם מדבריו שגם דעת הרי"ף כן ע"ש."

ועי' ש"ך (מו,צג) שכתב, ששיטת הרמב"ן כשיטת הרי"ף ששטר מדאורייתא כשר ומשום שכתבוהו ומסרוהו ללוה לא שייך מפיהם ולא מפי כתבם. ונראה א"כ שהרמב"ן אכן ס"ל כשני הדעות.

2. קצוה"ח - נוסח שטר

קצוה"ח (כח,ו) כתב ששיטת הרמב"ן היא, שבעיני 'נוסח השטר' ואילו הדרישה לדעת המתחייב היא דעת בעל המאור. וצ"ע, שכן הבאנו במפורש שגם הרמב"ן ס"ל שבעיני דעת המתחייב? ולכאורה לקח דבריו אלה מיבמות דף (ל"א,ב) שהביא את דברי הרי"ף וז"ל: "אלא איכא למימר כיון דאין זה עושה מעשה שטר ולא כתבו של אחד מבעלי דבר הוא שהרי אין עושין... הילכך כשטר משמוש דמי ואין למדין ממנו אלא כשזכרה לאחר מכן, שמה שכתוב שבשטר זה כתבו לעדות בלא שינוי".

א"כ, ממה שכתב "כיוון דאין זה עושה מעשה שטר" משמע שצריך 'נוסח שטר' אבל מצד שני מיד המשך "ולא כתבו של אחד מבעלי דבר הוא" המורה על כך שבעיני דעת המתחייב.

סיכום שיטת הרמב"ן

קצוה"ח נקט ששיטת הרמב"ן היא 'נוסח שטר'.

מפשט דברי הרמב"ן משמע שנקט כבעה"מ- 'דעת המתחייב' אבל לענין זמן בקדושין נקט את שיטת הרי"ף.